

Wilhelm Dilthey történetiszemlélete és metodológiája

KÓBOR MÁRTA

A 19. sz.-ban a tőkés világgazdaság, mindenekelett az ipari forradalom révén felgyorsuló fejlődése kedvezett a tudományok, ezeken belül a természettudományok ugrásszerű előrelépésének. A természettudományi megismerés módszerei - legalábbis egy ideig - nem maradtak hatástalanul a társadalomtudományokra sem.

A tőkés társadalom érdekei 1848, még inkább 1871 után azonban másképp érvényesültek a társadalom-, mint a természettudományi tudományokban.

Németország már a 18.sz. második fele óta kezdte ledolgozni, az egyesítés után pedig rohamléptekben hozta be tőkés fejlődésbeli lemaradottságát. Ugyanakkor, mivel a polgári átalakulás a modern tőkés gazdaság korszakában nem alulról jövő forradalom, hanem felülről, az uralkodó osztályok kompromisszuma útján ment végbe és így a nemzeti egység létrehozásakor demokratikus szempontból elmaradott társadalmi és politikai strukturája megerősödött. A korábbi időszak ellentmondásai nem oldódtak fel, inkább magasabb fokon újratermelődték.

Ugyanakkor a sajátos németországi mult feudális maradványai a német népet évszázadokon át elszoktatták attól, hogy a közügyekben a felsőség akarata nélkül vagy ellenében cselekedjék. Bismarck, majd II. Vilmos az abszolutizmus maradványait megőrizték és "korszerűsítették".

A szabadversenyos kapitalizmus az 1870-es évek második fele óta mindinkább idejét multa. Németország belső fejlődése új, imperialista szakaszába kezdett lépni. Ezzel egyidőben és vele összefüggésben a megváltozott viszonyok és a szocialista munkásmozgalom feltartóztattha-

tatlan növekedése a régi kérdések új módon való megfogalmazását és az új kérdésekre is választ követeltek a tudósoktól, ideológusoktól, akik megérezték a rendszer válságát.

Wilhelm Dilthey (1833-1911) a századvég Németországában az irracionalista életfilozófia megalapozója. Már egyetemi éveit alatt úgy látta, hogy a társadalom valóságos életfolyamatának feltárására egyetlen általa ismert filozófiai, történelmi irányzat sem volt képes eddig.⁽¹⁾ 1883-ban a "Bevezetés a szellemtudományokba" c. művének előszavában célját a szellemtudományok ismeretelméleti alapvetésében jelölte meg, mivel kora társadalomtudományának elvont problémamegközelítése elégtelennek bizonyult a kor új jelenségeinek megoldására, míg kora individuumnak életkérdésként jelentkezett ez a probléma: "A társadalomban működő erők, a társadalom megrázkódtatásait előidéző okok, a az egészséges haladás társadalomban rendelkezésre álló gyógymódjainak megismerése civilizációnk számára életkérdéssé vált."⁽²⁾

Diltheyt nem kora "tömegének" élete, hanem az értelmiségi individuomé foglalkoztatta, hiszen a "Bevezetésben" a politikusnak, jogásznak, pedagógusnak stb. a helyzetét szeretné megkönnyíteni az őt vezető tételeknek és szabályoknak az emberi társadalom átfogó valóságához viszonyított helyzetének megismerésén át.

Mindenekelőtt kora természettudományi orientáltságú pozitívizmusa ellen indított támadást, mert számára elfogadhatatlan, hogy a történelmet e természet analógiájára ismerjük meg, mivel szerinte a történelem a korlátlan szabadakarat birodalma, ami a történelem vizsgálatában új kiindulópontozhoz vezetett. Egyetért a pozitivistákkal abban, hogy a társadalmat a tudománynak kell vezetni, ami a tapasztalaton nyugszik. Azonban a Dilthey értelmezése szerinti tapasztalat alapján a történelmi világ csak a tudat belső tapasztalatában adott, tehát a társadalom- és történettudomány feladata ennek a tudati ténynek az elemzése lehet. A pozitivistákhoz képest előrehaladás, hogy a történeti-társadalmi folyamatokat egységben kívánta szemlélni és a történelemben a cselekvő ember

tettei által előidézett véletlen szerepét is figyelembe kívánta venni.

Dilthey szubjektíve mindig a tudományosság álláspontján maradt: hangsúlyosan emelte ki, hogy a valóság csak a specializált szaktudományok radikálisan empirista eszközei útján ragadható meg, de észrevette azt is, hogy a differenciálódás miatt a szociológia lemondott eredeti céljáról, arról, hogy a történelmi folyamat egyetemes történet-szemléletét adja.

Dilthey kiindulópontja történeti és lélektani. Éppen e két elemet hiányolja a "történeti iskolánál" - miközben elismerően szól róla - és emiatt tartja képtelennek a filozófia feladatának, az élet befolyásolásának ellátására. Ennek megvalósításához ki kellett terjesztenie Kant "A tisztá ész kritikáját" a társadalomtudományokra is.

Kant transzcendentális szubjektumával az akaró, érző, megjelenítő individuum egészét állította szembe, akinek a valóság közvetlenül adott és éppen ezáltal megismerhető, míg Kantnál a "Ding an sich" megismerhetetlen maradt. (3)

Dilthey objektivitásra való törekvése nyilvánul meg abban, hogy nem veti el a külvilágot, ámde valójában szubjektivizálja azt, mivel csak annyiban ismeri el, amennyiben az átélés révén a szubjektum részévé válik.

Álláspontja, hogy a történelem az individuum szabad tevékenységének eredménye, ezért ha meg akarjuk ismerni, akkor a vizsgálat tárgyává a történelmet létrehozó individuumot, mint pszichofizikai életegységet kell tenni, hiszen a megismerés éppen azáltal válik lehetségessé, hogy az individuum az élet alkotórésze, amelyet akarata, érzése, szándéka eredményeként mint célösszefüggést önmaga hozott létre. Szerinte az individuum belülről átélt életéből eljuthatunk a társadalom egészének megismeréséhez, mivel az individuum társadalomhoz való viszonya kettős: egyrészt az egészben tevékenységét tudatosan hajtja végre, másrészt szemlélődő intelligenciaként viselkedik és szeretné az egészet megragadni a

megismerésben, aminek biztosítéka, hogy céltevékenységével tartós képződményeket hoz létre, amelyek a kultúra rendszereit (vallás, jog-erkölcs) és a külső szervezetet (állam, család, szövetség) alkotják. Tehát a társadalmi élet tartós célösszefüggéseinek elemzésével a valós élet megismerhető.

Dilthey így akarta biztosítani a történeti-társadalmi valóság egészen belül az individuumok állandó változásától független, de azok élettartamainak közösségén, az emberi természetén nyugvó, a társadalmi élet célösszefüggése által meghatározott tartós célösszefüggést, amely egyuttal a történeti világ folyamatos kapcsolódását is magába foglalná. Ennek alapján Dilthey valósága a szubjektum tevékenysége során létrejött produktum, az individuum pedig csak azt ismerheti meg, amit saját maga hozott létre. Így az objektív valóságot azonosítja a szubjektummal, aminek szükségszerű következménye a valóság megismerésének relativista és szubjektív jellege. Ugyanakkor, azáltal, hogy a társadalmi-történeti célösszefüggés formái (vallás, jog, stb.) a pszichofizikai életegység akarótának, érzéseinek stb. eredményei, nem pedig az adott társadalmi-gazdasági viszonyoknak a tudaton át objektivált formái, lehetővé válik, hogy konkrét alaptól, időtől függetlenül kísérletjen meg kimutatni általános-érvényűséget, az individuumok pszichikus strukturájára építve. Így a történeti-társadalmi valóságban bekövetkezett változást sem a gazdasági-társadalmi viszonyok átalakulásából, hanem ezen pszichikus jegyek különböző mértékű, intenzitású hatásából eredeztette.

A "Bevezetésben" jelentkező ismeretelméleti relativizmusán és szubjektívizmusán kívánt túllépni 1890-ben⁽⁴⁾ a valóság milyenségének és terjedelmének a vizsgálatkor, mivel ettől magának a megismerésnek a terjedelme és természete függ. Descartes Én-jének revízió alá vétele során - mivel az csak a gondolkodási tevékenységre korlátozott és így a valóság egészét nem képes megismerni - arra a következtetésre jutott, hogy az impulzus és ellenállás tapasztalata az, ami az "Én" és az objektum, a

sajátélet és a külső valami tudatát egyaránt előidézi. Szerinte a tőlünk független tapasztalatában közvetlenül megéltként és megalapozottan jelentkezik, ezért közvetlenül meg is ismerhető. Valójában nincs szó objektív valóságról, mert Dilthey számára az impulzus, ellenállás stb. nem közvetítések a tudattól független valóság megragadására és lépésről lépésre gondolati feldolgozására, hanem észlelésaink, gondolkodási folyamataink összefüggéseinek csupán belső oldalát jelentik.

1904-ben "Gondolatok egy leíró és taglaló pszichológiáról" c. művében a szellemtudományok újfajta pszichológiai megalapozásával tett kísérletet az általa felvetett probléma megoldására, amihez kiindulópontja már a "Bevezetésben" említett megállapítása, miszerint a szellemtudományok és természettudományok tárgya eltérő.

Dilthey eddig a kultúra rendszereinek történeti fejlődését végigkísérve akarta megismerni a valóság egészét, most éppen fordítva: az individuum lelkiéletéből kívánta felszínre hozni a vallásban, a kultúrában stb. megnyilvánuló összefüggéseket, ami csak az ismeretek megszerzését kísérő belső állapotok szilárd, változatlan hierarchiájának feltételezésével biztosított. Az individuum belső életébe helyezte őt az életben hiába keresett szilárd rendet és ezzel pszichologizmusa az ismeretek általánosérvényűségét feloldotta az ismeretek megszerzésének pszichológiai folyamatában. Amennyiben a lelkiélet összefüggése a belső tapasztalatban adott, akkor amögé a tudomány nem tud visszamenni és ami azonkívül adott számunkra, arról nem tud összefüggést létesíteni, ezért a megismerés jellege ezuttal is csak relatív és szubjektív lehet. Dilthey is tudatában volt ennek - mivel az élet objektívált formái a rendszer-strukturákban pszichikai természetűek és egyediek azáltal, hogy a lelkiélet megnyilvánulásai -, ezért a lelkiélet összefüggésének elemzését egyéb segédeszközök (összehasonlító eljárás, kísérlet, megfigyelés stb.) alkalmazásával és az individuum alkotáseinak elemzésével kívánta kiegészíteni, sőt már ekkor foglalkoztatta az a gondolat, hogy a hegeli "objektív szellem" fogalmát használja fel.

Pszichologizmusa miatt kortársai részéről több oldalról támadás érte. A 90-es években az önálló társadalomtudományok megteremtésére irányuló kísérletek már az antipszichologizmus talaján állottak.⁽⁵⁾ E hatásra Dilthey is a történelemben kereste az alapot az élet megértéséhez és a hermeneutika felé fordult, amihez eddigi nézeteit önbírálat alá kellett vennie, mivel ha a lelkiélet individuálisan megalkotott, akkor hasonlósága ellenére is fennáll az a veszély, hogy a megértendő mindig idegen és egészen más természetű individuálitás. Így nem biztosított, hogy megértésünk valóban objektív ismeretet eredményez és nem csak saját lelkiéletünk kivetítése egy idegen lelkiélet megnyilvánulásaira.

"A hermeneutika keletkezése" c. művében ezt az ellentmondást akarta feloldani, ezért elismerte: mások lelkiéletét nem mint pszichikus tényeket érzékeljük, hanem szavakban, műalkotásokban stb., tehát szellemi tényekben kell megértenünk és ezáltal van biztosítékunk az objektivitásra, általánosérvényűsége is. A hermeneutika lenne az az eszköz, amely biztosítaná a lelkiélet tartás formáinak objektív megértését, amelyre a történeti tudat építhető és az emberiség múltja önmagában jelen valósággá válna, mivel az individuális lelkiélet, ha objektivált formát ölt, a tartalomtól készen kapott szabályokat követ.

Dilthey azonban kísérletet sem tett a hermeneutika szabályainak a megadására, csupán az ehhez vezető utat jelölte meg. Ezt azonban ő sem járta végig, mivel ha végig haladna gondolatmenetén, akkor az a veszély fenyegetné, hogy a hermeneutika szabályait végül is csupán az individuum pszichikus struktúrájából vagy lelki életéből állapíthatná meg.

Dilthey a szellem történeti tanulmányozását nem öncélnak, hanem bevezetésnek tekintette a modern világnézet megalapozásához, amelylyel az egyén boldogulását és életének vezetését kell biztosítani a társadalomban. Szellemtörténeti műveiben a történelmi világ rendszeres felépítésére a saját ismeretelméleti alapállásán maradván tett kísérletet.

Ennek alapján 1891 és 1894 között írt munkáiban két tendencia figyelhető meg. Egyrészt bizonyítani akarta, hogy a metafizika - amely nála magában foglalja a középkor teológiai rendszerét, a tudományok természetes rendszerét a 17-18. sz.-ban és Kant utódainak nézeteit is - elvileg lehetetlen és így eleve kudarcra ítélt.⁽⁶⁾ Másrészt bizonyos analógiákkal utalt arra is, hogy a filozófiát kezdettől fogva foglalkoztatta az élet problémáinak - individuum, állam ill. közösség, szabadság-szükségyszerűség stb. - megoldási lehetősége.

"Auffassung und Analyse des Menschen im 15. und 16. - Jahrhundert" c. művében a szellem történeti fejlődését mutatta be a görög metafizikától. Eközben az emberi természetben rejlő vallásos motívumra építve az eszmék kontinuitását akarta megvilágítani. A görög, római filozófia regionális jellegével szemben a keresztény vallás előnyének azt tartotta, hogy miközben a belső tapasztalat metafizikus tudata létrejött, az egyben egyetemes jellegű is, mindenütt és mindig ható - mivel a vallás az ember belső viszonyának kivetítődése a láthatatlanhoz - és ezáltal az emberiség szellemi egységét képezte.⁽⁷⁾ A középkori metafizika kudarcát abban látta, hogy a vallásban az élet eredeti összefüggése, mint az ember belső viszonyának megnyilvánulása, dogmatikussá vált, amikor intézményesített (egyház) formában öltött testet. A kereszténység lényege ismét feltárulkozik előttünk, ha azt dogmatikus vonásai alól felszabadítjuk. A reneszánsz és reformáció jelentőségét éppen e folyamat elindításában jelölte meg, de képviselőinek bemutatását leszűkítette, mivel nézeteiknek elsősorban individuális jellegét emelte ki, jelentőségüket az emberi benső felé fordulásban, az ember autonómiájának visszaállításában látta és a természetes rendszerek (vallás-, jog-, államelméletek létrejöttét is innét eredeztette.

Ugyanakkor észrevette a társadalmi-gazdasági viszonyoknak a szellemi életre való hatását (pl. a reneszánsz életideál alapjában a polgári jólétet tekintette), ezért miközben az individuum vallásos élményéből akart az életre következtetni, de bemutatta a gazdasági-társadalmi helyzetet is, így azt kimondatlanul a valós életbe helyezte, amelyben ez az általa elképzelt módon megismerhetetlen.⁽⁸⁾

A német szellem nagy vívmányának tekintette a reformációt, amelyet nem egyház és dogmatörténeti szempontból, hanem a 16.sz-i szellemi folyamatok részeként kívánt tárgyalni és eközben megmutatni, hogy a reformáció által hogyan vált alkalmassá a teológiai metafizika, a transzcendentális teológia és az egyetemes panteizmus formájában arra, hogy átkerüljön a 17. sz-ba, amelyre az autonóm, cselekvő ember természet feletti uralma jellemző. Alapállásából következően azonban arra a téves következtetésre jutott, hogy az új jellegű teológia feladata a megváltozott körülményekhez igazítani a középkori teológiát, nem pedig az általa is felismert, megváltozott viszonyok követelték meg az új teológia kialakulását.

Amíg a teológiai racionalizmust a 16.sz-i egyháztan történeti, vallási és logikai kritikájából eredeztette, addig a transzcendentális teológiába sorolt minden olyan irányzatot, amely az ember alkotó természetére, megismerésére és szellemi teljesítményére épült, így Leibnizet, Kantot, Goethet, Schleiermachert és Hegelt is ezen irányvonal folytatónak tekintette. Célja az, hogy Luthertől, Kanttól, de főként a német konzervatív romantikától saját koráig bezárólag történeti folytonosságot mutasson ki. Ezen folytonosság kimutatására irányuló erőfeszítéseinek aktuális politikai tendenciája volt. Azt igyekezett bizonyítani ezen az úton, mintha a bismarcki birodalmi államalapítás, Németország elporoszosítása nem lett volna szakítás a klasszikus német kultúrával és mind Bismarck, mind a II. Birodalom semmi által meg nem szakított folytonosságban nőtt volna ki szervesen a 18.sz. végének felvilágosodásából és a 19.sz. elejének bizonyos tendenciáiból.

A modern természetjog létrejöttében is a szellem törvényszerű menetét igyekezett igazolni, de a gazdasági életben bekövetkezett változásokat, sőt a nemzeti eltéréseket is érzékelte. A tudomány problémájának tekintette, (nem a társadalomének, mivel ő a tudománnyal akarta az életet igazgatni) hogy a tudományok fejlődését az uralmi viszonyok megváltozása

nem követte, ami igényként jelentkezett a tudomány részéről és egyben ezzel magyarázta az állemelméletek kialakulását, amellyel a tudomány az élet felé fordult.

Műveiben történeti vizsgálatait leszűkítette a filozófiai és a szellemi fejlődés történetének - a kultúra általános történetével összefüggő - vizsgálatára, mivel álláspontja, hogy a történelem szabad emberi tettként bontakozik ki, ezért e folyamatban keletkezett szellemi tények elemzésével általános ismerethez juthatunk.

Azonban az objektív valóságnak megfelelő általános ismeret feltétele, hogy e szellemi produktum létrejöttét, tartalmát minnek a függvényében vizsgáljuk. Történeti-filozófiai elemzéseiben azonban kutatótudóshoz méltó ragaszkodással a tényekhez - képes volt megmutatni, hogy a társadalmi-történelmi körülmények alakították ki azt az élethelyzetet, amelyben az individuum számára a megismerhetőképességként felfogott énje az egyetlen biztos adottság, amire a megismerés építhet. Amit nem tudott ismeretelméletileg megragadni, annak felismerésére juttatták hatalmas történelmi ismeretei, de szubjektivizmus gátolta annak felismerésében, hogy a történetileg cselekvő emberek az élmények egymagukban nem adnak kulcsot a társadalmi összefüggések egyenértékű megokolásához.

1892 karácsonyán elkeseredetten írt Yorcknak a létező állapotokról és a jelen kor hitetlenségében közelgő katasztrófát látott. Ennek egyik jele szerinte a képtelenség arra, hogy egy hatékony, forradalom ellenes konzervatív meggyőződés jöjjön létre.⁽⁹⁾

Ezidőtájt írta le a filozófiának a múlt politikai-társadalmi harcaiban játszott szerepéről: "Tanulság a politikusnak! Bármily előkelősködően fordul is el a mai hivatalnoki kar és burzsoáziánk az eszméktől és filozófiai kifejezéstől: ez az elfordulás nem a tényérzék jele, hanem a lelki szegénységé: nemcsak természetből fogva hatalmas érzések, hanem egy zárt gondolatrendszer is biztosítja a szociáldemokrácia és az ultramontanizmus tulsúlyát korunk egyéb politikai erőivel szemben."⁽¹⁰⁾

Dilthey féltette korát az egyre erősebbé váló munkásosztály szervezett mozgalmától, aminek következménye ismeretelméletében az arisztokratizmus élethez valószínűbbé válása.

Az 1900-as évek elején Diltheyt kétségbeesés gyötörte amiatt, hogy a történelmi valóság általános érvényű, mindenoldalu megismerését eddig nem sikerült megoldania. Olykor már elvileg tagadta a hűn óhajtott, sokoldalú szintézis lehetőségét "Nem adatott meg nekünk egybelátni ezeket az oldalakat. Az igazság tiszta fényét csak különbözőképpen megtört sugárban tudjuk meglátni." Élete alkonyán rezignáltan tette fel a kérdést: "Nem meddő szkeptizmus-e saját történelmi szempontom, ha ilyen élethez (ti. a tiszta relativista életélmény-azonossághoz K.M.) mérem?"⁽¹¹⁾

A tudományosság álláspontjáról azonban szubjektíve sohasem tért le, minden eddigi kísérletezésének csődje láttán is az a véleménye: "még az üdvösséget sem akarom elérni oly hit által, amely nem áll helyt a gondolkodás előtt.", ezért újra meg újra kísérletet tett az élet megértésére.

A "Der entwicklungsgeschichtliche Pantheismus nach seinem geschichtlichen Zusammenhang mit dem alteren pantheistischen System (1900) c. tanulmányában a világnézet típusaival kölcsönhatásban elemezve kísérte meg a történelmi valóság általános érvényű tendenciáját bemutatni. Az 1890-es évek elején írt munkáihoz hasonlóan a társadalmi-gazdasági körülmények leírása természetesen e művében is jelen van, - de most a világnézeti típusok változásának függvényében - . Világnézettípusaival elérte, hogy az életből (nem az individuumból) indulhatott ki, de bennük az élet nem a maga valóságában, hanem a szubjektum pszichikumának függvényeként objektíválódik és ezáltal világnézetének tudományossága megszűnik. Helyette csak a világnézet típusát tudta felvázolni szűk pszichológiai-antropológiai alapon.

A német szellem történelmi fejlődését is - szerinte előrehaladás a történelmi tudat felé - egyrészt a világnézeti típusok, másrészt az egyetemes szellem fejlődésének keretében akarta végigkísérni. Álláspontja, hogy a germán szellem a kereszténység kialakulásától a kulturközösségben az egyetemes val-

lasi metafizika részeként fejlődött egészen a 14. századig, amikor a gazdasági-társadalmi változások hatására az európai szellemben a reneszánsz új világfelfogása alakult ki. Ugyanakkor a sajátos német körülmények német földön a reformációt hívták életre, amelyet a német nemzet ezt követő fejlődési alapjának tart, majd további alakulására nagy hatással volt a 30 éves háború, mivel az új körülmények között a társadalom régi tagozódása maradt, csak a rendek súlyában következett be eltolódás. A westfáliai béke a német fejedelmek hatalmát hozta, de ezen a talajon új kultúra kelt életre, amely a felvilágosodás irodalmában öltött testet és amelyet a szabadság idealizmusának világnézetébe sorolt be. A felvilágosodásról mint önálló világnézetről beszélt és jelentőségét ebben a válságos helyzetben a német szellem egységének képviseletében látta és a nemzeti egység hiányában legalább az erkölcsi szabadságot biztosította az individuum számára, mivel képviselői többnyire állami hivatalokban, városi vagy rendi szolgálatban álltak, hű alattvalók voltak, de belső önállóságukat hangsúlyozták, mely a protestáns vallásosságban, a tudományos szellem autonómiájában nyilvánult meg.

Dilthey ezen történeti példája is alótámasztja, hogy lehetségesnek tartotta az alattvalói hűség és a szellemi szabadság összeegyeztetését a fennálló társadalomban, mert ha az individuum belső önállósággal rendelkezik, akkor tevékenységének feltételei önmagában biztosítottak. Ezzel akaratlanul is a fennálló rendszer fennmaradását segítette elő, hiszen - szerinte - az individuumnak önmagában és nem a valós életben kell megoldást találnia.

Ugy vélte, hogy a német felvilágosodás éppen azt a felelős, belső törvények által vezérelt személyiséget fedezte fel, aki az életet teljességében akarta megragadni és vezetni. Azonban amíg a német felvilágosodás képviselői a valóság megismerésének racionális útján akartak járni, Dilthey az individuum beleélő képességével kívánt célhoz érni. A felvilágosodás hívei akkor törekedtek a fennálló társadalom hibáinak a kiküszöbölésére, erkölcsének megváltoztatására eszméikkel, amikor a társadalmi-gazdasági életben megindul átalakulás történelmileg kedvező körülményeket teremtett ehhez és ezzel éppen a polgári átalakulás kibontakozását segítették elő. Dilthey viszont an-

nak, a történelmi osztályfunkciója tekintetében immár a hanyatlás felé tartó polgárságnak a szószólója, amelyiknek már a munkásosztállyal is szembe kellett néznie.

A német szellem két nagy reprezentatív személyiségének (Leibniz, II. Frigyes) tevékenységében Dilthey elsősorban az individuum (tudás és államférfi) és a társadalom viszonyát vizsgálta.

Leibniz érdemének tartja, hogy nézetei igazolták a lelki élettel a fejlődést ki lehet mutatni, ha a lélekben rejlőt öntudatra emeljük és ezzel elősegítette Németországban a történelmi iskola kialakulását. (Ez utóbbi állítás annyira szemben áll a tényekkel, hogy nem érdemes kritika alá venni.)

II. Frigyes tevékenységén keresztül a kor szellemi fejlődését kívánta bemutatni. A korszellemet azonban csak úgy tudta kialakítani Frigyes individuumban, ha azt a valós életbe helyezte bele és ezzel akaratlanul is bizonyosságot tett arról, hogy nem a reprezentatív személyiség határozza meg korát, hanem csak az adott idő történelmi körülményei által nyújtott lehetőségekkel élhet és befolyásolhatja azokat.

A német szellem következő nagy teljesítményének a szellem történelmi életmegértésének kialakulását tekintette, amelyhez szerinte Leibniz, II. Frigyes és Kant is hozzájárult. Az új szellemi irányzat reprezentatív személyiségénél Justus Mösernél jött létre szerinte a belső célösszefüggés, amely egy korszakban a különböző létmegnyilvánulásokat összekapcsolja, de minden korszaknak - ez Ranke hatásáról árulkodik - egyidejűleg önmagában is van értéke. Dilthey szerint a történelmi világ belső megértése, (amit ő sem tudott megvalósítani) itt jött létre.

Elméleti munkássága során azonban rádöbbsent, hogy az élet objektív folyamata az individuum belső összefüggéséből nem érthető meg és ismét új oldalról - világnézeti típusok antropológiai megalapozásával kísérlete meg egyszerre a megértett és megélt élet megismerését. 1904-ben ismét feldolgozta a 16-17. sz. szellemtörténelmi fejlődését,⁽¹²⁾ az ismeret-

elméleti kérdést állítva a középpontba.

Dilthey antropológián nem az ember genezisével, az élők világában és a természetben elfoglalt helyével, ezeket meghatározó tényezőivel stb. foglalkozó tudományt érti, hanem ezt leszűkíti az emberi természet tartalmának a vizsgálatára és a külvilágot ennek függvényében, azaz ismét az individuumból kiindulva teszi meg a kutatás, elemzés tárgyává. Descartes, Hobbesson, Spinozán keresztül akarta bemutatni, hogy miként alakultak ki azok a nézetek - nála a modern antropológia -, amelyek a megismerésnél az individuum egyformaságait, affektusait is figyelembe vették, holott a valóságban a filozófusok azért fordultak az individuum megismerése felé, hogy ezáltal biztosítsák az ember természet feletti uralmát. Elemzéseit összegezve Dilthey azonban csak arra volt képes, hogy tényként megállapította: az antropológiával kialakult a lelki élet tana és a lelki teljesítmények elismerése. Az ismeretelméleti alapvetéshez mindebből már nem tudott alapvető konklúziót levonni, hiszen abból a lelkiéletből nem indulhatott ki újra, aminek alapján a történeti valóságot az individuum - korábbi műveinek tanúsága szerint - nem volt képes megérteni.

Dilthey maga is ráébredt eme hiányosságra, ezért már e tanulmányának zárórésztében ismét a költészet felé fordult.

Hölderlin munkássága kapcsán akarta bemutatni, hogy egyrészt hogyan szerezhetünk tapasztalatot saját életünk vezetéséhez mások életének utánélése révén, másrészt eközben miként tudatosul bennünk az egyetemes őrszefűgés teljessége.

Vállalkozása eleve kudarcra ítélt, mivel Dilthey felfogásában a költészetben az élet nem az egész társadalmi-történelmi realitásként megértésként, hanem csak a pszichikai realitásként megéltként van jelen. Ebből pedig csak a művet létrehozó individuum életére, pszichikumára ill. a pszichikumán át visszatükrözött életszférára vonatkozó megállapításokat vonhatott le. Ezt tükrözi Hölderlin munkásságáról írt műve.

Dilthey látta, hogy a pszichológiai kiindulópont - az élményen keresztül az élet megélése, majd objektivációk révén történő megértése - helyére olyan valamit kell állítania, ami az élet egységét, a társadalmi-történeti élet általános érvényű menetét magában foglalja. Ekkor fordult figyelme ismét Hegel felé és feldolgozta "Hegel ifjúságának történetét"⁽¹³⁾ E művében egyrészt a német szellemi fejlődés kontinuitását akarta bizonyítani, -Kant, Fichte, Schelling, Hegel filozófiája közti lényegi különbséget elmosta - másrészt a hegeli objektív szellemet dialektikus mozgásától megfosztva kívánta saját rendszerében a pszichológiai terminológia feladásával keletkezett űr betöltésére alkalmassá tenni. Ugy vélte, hogy a tudomány most már a maga egészében, az ember alkotásaként építheti fel a társadalmi-történelmi világot.

"A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban" c. művében ezt próbálta megvalósítani. Művét azonban nem fejezte be, mert közben arra az álláspontra jutott, hogy a társadalom és a történelem életét a maga totalitásában, azaz az ember alkotásaként már nem lehet a tudományban felépíteni.⁽¹⁴⁾

Művének zárószóiban mintegy bevallotta kudarcát: "egy végső ponton elválí az objektív szellem itt kifejtett fogalma Hegel fogalmától: Amennyiben a hegeli általános ész helyére az élet a maga totalitásában, az élmény, megértés, történeti életösszefüggés, s benne az irracionális hatalma lép, az a probléma keletkezik, hogy miként lehetséges a szellemtudomány? Hegel számára ez a probléma nem léte metafizikája, melyben a világszellem, a természet mint annak külsővé, idegenné válása, az objektív szellem mint annak megvalósulása és az abszolút szellem egészen a filozófiáig mint a szellem tudásának realizálása önmagukban azonosak, ezt a problémát maga mögött hagyta. Ma azonban arról van szó, hogy megfordítva: a történeti életmegnyilvánulásokban, mint a történeti tudás igazi alapjában adottat ismerjük el és módszert találunk ama kérdés megválaszolására, hogy miként lehetséges ezen adott alapján általános érvényű tudás a történelmi világról."⁽¹⁵⁾

Dilthey nem tudta megvalósítani célkitűzését, holott felismerte, hogy a szellemtudomány tárgya nem a pszichikai realitásként, hanem a társadal-

mi-történelmi realitásként megértett élet. Műveiben képes arra, hogy az emberi szellem fejlődését, előrehaladását kimutassa, de a történelmi fejlődés objektív törvényszerűségeit nem tárhatta fel, mivel a történelmet az egyéni tudat tevékenységére redukálta. A történelmi tények rendszerezését sem tudta megvalósítani, mivel a rendszerezés alapját, az objektív valóságot feloldotta az individuumban.

Nem fogadta el, hogy az élet a test és lélek egysége. Az intuíción révén az élet és élmény azonosításával test és lélek kettősségét megszüntette, ám a pszichológia minden tárgyát a megélés síkjára vetítette rá. A kanti "magánvaló" helyére így a mitizált élet lépett, a valóság megismerhetősége helyére a szubjektivista relativizmus. Dilthey azonban még hitt ész és élet, tudomány és intuíción ellentétének feloldhatóságában.

Harcolt ama filozófiai rendszerek ellen, amelyek csupán a természettudományok logikai eljárásai felé tájékozódtak. Erről vallanak Novalis, Hölderlin - miszticizmusuk is vonzotta - és mások munkásságával foglalkozó tanulmányai.

Dilthey történelmi tudása és szubjektív igénye, ha nem is közvetlenül, de rákényszerítette a tudatunkon kívül létező világ folyamatainak a megfigyelésére és ezeknek a szellemtudományok fejlődésére gyakorolt hatásának figyelembevételére. Ő még a tudomány nevében kívánt új világnézetet teremteni. Életfilozófiája még nem utasította el a tudomány szerepét, a tudományos megalapozású filozófiát, mint az irracionális I. világháború utáni képviselője.

Átmeneti jelenség volt az imperializmus előtti és az imperializmus, főként annak 1917 utáni történetelméletei és politikai irányzatai között.

Követői már az első világháború előtti évtizedben gyarapodtak. Hatása azonban általánossá csak 1917 után vált, az európai forradalmi hullám visszahatásaként.

IRODALOM

- W. Dilthey: Gesammelte Werke II-VII. Göttingen, 1960-63.
- Ugyanő: Bevezetés a szellemtudományokba. Gondolat, 1964.
- " - : Gondolatok egy leíró és taglaló pszichológiáról, Gondolat 1964.
- " - : A hermeneutika keletkezése, Gondolat 1964.
- " - : A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban, Gondolat 1964.
- " - : Élmény és költészet. Budapest 1905.
- Dilwald H.: Dilthey, Erkenntnistheorie und Philosophie der Geschichte. H. és év. sz. 1963.
- Elekes Lajos: A történelem felfogása korunk polgári tudományában. Akadémiai Kiadó Bp. 1975.
- Erdélyi Á.: Világézetfilozófia és társadalomtudomány Magyar Filozófia Szemle 1980. 1. sz.
- Georg G. Iggers: Deutsche Geschichtswissenschaft. München 1971.
- I. S. Kont: Die Philosophiegeschichte des 20-ten Jahrhunderts. Kritischer Abriss I-II. Berlin, 1964.
- Werner Krauss: Literaturgeschichte als geschichtlicher Auftrag.
- V. I. Lenin: Materializmus és empiriokritizmus. L. Ö. M. 18. Budapest 1964.
- Lukács Gy.: Az ész trónfosztása 5. kiadás 1978.
- Philosophisches Wörterbuch: I-II. Leipzig, 1974.
Generationstheorie, Hermeneutik, Historismus, Intuition, Irrationalismus, Lebensphilosophie, Neohegelianismus, Neokantianismus, Relativismus szócikkei.

Leonhard von Renthe-Fink: Geschitlichkeit. Göttingen, 1964.

Sándor Pál: A filozófia története. Akadémiai Kiadó
Budapest 1965.

JEGYZETEK

1. Lukács: 9-10.o., továbbá W.Dilthey: Bevezetés a szellemtudományokba. Gondolat 1964.
Erdélyi Ágnes bevezetője
2. W.Dilthey: Bevezetés ... 74.o.
3. U.o. 66-67.old., Lukács 375. 525-27.o.
4. W.Dilthey: Adalékok ama kérdés megoldásához, hogy honnan ered és mennyiben jogos a külvilág realizálásába vetett hitünk. Gondolat 1964.
5. Bevezetés... Erdélyi Ágnes bevezetője. Gondolat 1964.
6. Lukács: 378.o.
7. W.Dilthey: Gesammelte Schriften III. 204.old.
8. H.Diwald: Dilthey's Erkenntnistheorie und Philosophie der Geschichte H. és év. sz. 1963. 285.o.
9. Leonhard von Renthe-Fink: Geschitlichkeit. Göttingen 1964. 69.o.
10. W.Dilthey: Gondolatok egy leíró és taglaló pszichológiáról. Gondolat, 1964. 384.o.
11. Lukács: 393-397, 423,473.o.
12. W.Dilthey: Die Funktion der Antropolögie...(In: Ges. Schr. III. 43.o.)
13. W.Dilthey: Die Jugendgeschichte Hegels (In: Ges.Schr.IV.)
14. W.Dilthey: Bevezetés ... 47.o.
15. W.Dilthey: A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Gondolat, 1964. 539.o.